
УДК 339.13:338.43]:330.341.2

Однорог М. А.

Науково-дослідний фінансовий інститут
Державної навчально-наукової установи «Академія фінансового управління»
Міністерства фінансів України

СИСТЕМОУТВОРЮЧІ ІННОВАЦІЙНІ ІНСТИТУТИ АГРАРНОГО РИНКУ

У статті досліджуються системоутворюючі фактори, що визначають ефективність функціонування аграрного ринку. Наведені результати моніторингу та аналізу формування інституціонального ринкового середовища. Запропонована модель та пріоритетні напрями формування і розвитку систематизуючих інститутів аграрного ринку.

Ключові слова: інститут, інститут аграрного ринку, модель і напрями формування інститутів ринку, інновації, інноваційні інститути.

Постановка проблеми. Одними з найважливіших системоутворюючих факторів, що визначають ефективність функціонування аграрного ринку, є нерозвиненість і відсутність низки його ринкових інститутів. Для успішного розвитку аграрної економіки країни, регіону та окремих підприємств необхідний аналіз сучасного стану, а також державний моніторинг формування та розвитку інститутів з метою виявлення невідповідності технічних, технологічних та економічних факторів існуючого інституціонального середовища аграрного ринку, що приводить до збільшення ризиків та невпевненої поведінки підприємців. Це, в свою чергу, є основним чинником підвищення трансакційних витрат, що вимагають зміни існуючих інститутів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з формуванням і розвитком аграрного ринку та його інститутів, розглядалися як вітчизняними, так і зарубіжними економістами. Теоретичним основам та вдосконаленню категоріально-понятійного апарату аграрного ринку присвячено праці багатьох як вітчиз-

няних (В. Андрійчука [8], П. Гайдуцького [4], О. Мороза [14], П. Саблука [6], Я.Б. Олійника [12], П.О. Сухого [15], О.В. Захарчука [5]), так і зарубіжних науковців: Д. Колемана [7], Б. Фуллера [1], Р. Херстейна [2], Д. Лернера [11] та ін. Проблеми аграрного ринку через призму теорії інституціоналізму, інституцій та інститутів у свої працях в різні часи досліджували такі вчені, як А. Гриценко [3], А. Даниленко [13], Ю. Лопатинський [16], А. Чухно [10], О. Яременко [9] та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак аналіз досліджуваної категорії підводить до висновку, що не всі аспекти інституціонального розвитку аграрного ринку розглянуті, а особливо в питанні самоутворюючих інститутів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розроблення науково обґрунтованих пропозицій щодо визначення ролі системоутворюючих інститутів аграрного ринку.

Виклад основного матеріалу. Суспільство і держава – це надскладні організаційні системи [2, с. 14].

Система – це організована структура, що складається з елементів (підсистем), з'єднаних зв'язками і загальною цільовою функцією, яку контролює «ядро» системи, її підсистеми і керуючі зв'язки для того, щоб зберегти систему, трансформувати її або зруйнувати.

Для ефективного та скоординованого функціонування системи необхідно дотримуватися низки вимог:

- постійне виявлення цільових пріоритетів [3];
- підтримання і посилення цільових установок і функцій системи;
- зняття внутрішньосистемних суперечностей як в ядрі системи, так і між її ядром і підсистемами [7, с. 59];
- нівелювання автоколивань системи з метою недопущення виходу за її межі стійкості.

Криза, що охопила аграрну економіку нашої країни в 90-ті роки, на думку низки вчених [6; 9], багато в чому має системний характер. Це означає, що під час функціонування аграрної економіки як складної багаторівневої соціально-економічної системи були втрачені так звані системоутворюючі чинники, без яких система різко знижує ефективність керуючих зв'язків, що, в свою чергу, призводить до ослаблення цільової функції всіх її елементів.

Одними з найважливіших системоутворюючих факторів, що визначають ефективність функціонування аграрного ринку, є нерозвиненість і відсутність ряду його ринкових інститутів. Для успішного розвитку аграрної економіки країни, регіону та окремих підприємств необхідний аналіз сучасного стану, а також державний моніторинг формування та розвитку інститутів аграрного ринку з метою виявлення невідповідності технічних, технологічних та економічних факторів існуючого інституціонального середовища аграрного ринку, що призводить до збільшення ризиків та невпевненої поведінки підприємців. Це, в свою чергу, є основним чинником підвищення трансакційних витрат, що вимагають зміни існуючих інститутів.

Метою постійного моніторингу та аналізу формування інституціонального ринкового середовища є

також виявлення пріоритетних напрямів його формування і розвитку. Модель систематизуючих інститутів ринку розроблена і представлена на рисунку 1.

Аграрна економіка є частиною економіки країни і повністю відображає її проблеми. Однак вона має, на наш погляд, низку специфічних системоутворюючих інститутів агропродовольчого ринку, які пов'язані з особливістю економічних відносин, впливають з особливостей центральної сфери агропромислового комплексу, яким як галузь є сільське господарство.

До таких специфічних інститутів, які потребують першочергового формування і розвитку та дієвість яких багато в чому визначає ефективність функціонування агропродовольчого ринку як системи, належать:

- нерозвиненість інститутів землеволодіння і землекористування [13, с. 7];
- відсутність інституту ефективного власника і, як наслідок, неефективність функціонування ринкових організаційно-правових форм;
- нерозвиненість і неефективність інститутів державного регулювання та державної підтримки, яка, в свою чергу, включає у себе гарантії збуту і забезпечення стійкої мінімальної прибутковості сільськогосподарських виробників в умовах мінливої кон'юнктури ринку.

Пріоритетні напрями формування та розвитку основних системоутворюючих інститутів аграрного ринку представлені на рисунку 2.

Виробничі структури є одним з найбільш консервативних елементів соціально-економічних систем [1, с. 97]. Їх зміни і вдосконалення вимагають значних витрат часу.

Кардинальні інституціональні зміни відбуваються ще більш повільно. Особливо консервативні неформальні інститути, пов'язані з зміною свідомості людей. Проте саме вони створюють легітимну основу для дії законів. Такі кардинальні (революційні) зміни, здійснювані не знизу (об'єктивні), а нав'язані згори, часто призводять до негативних результатів в економічних перетвореннях.

У колишній соціально-економічній системі була виключена дія такої потужної групи мотивів, як мотивація володіння правом власності, тоді як

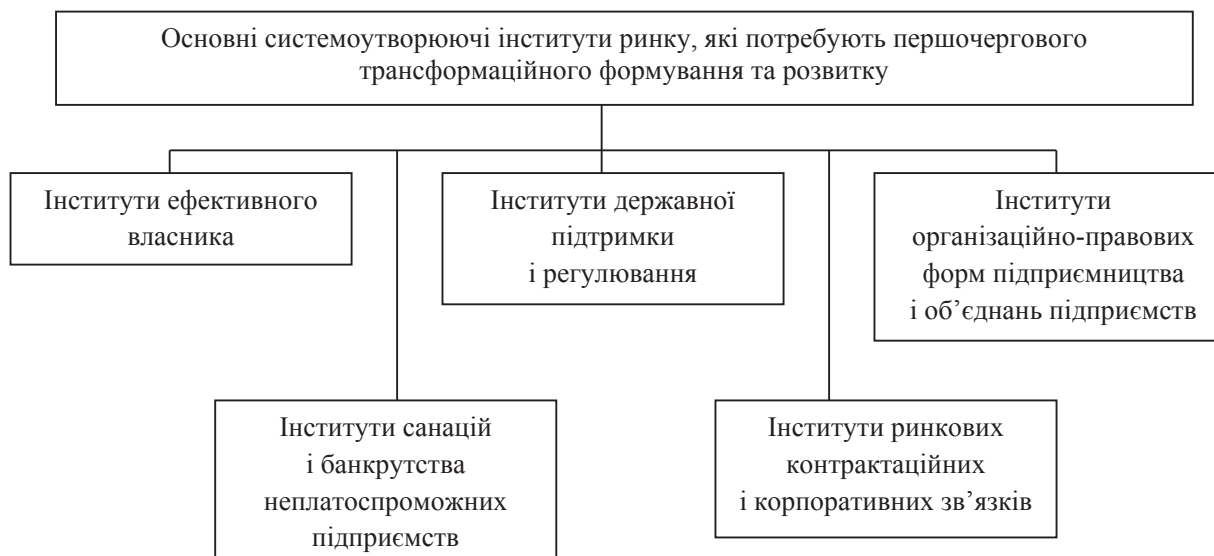

Рис. 1. Основні системоутворюючі інститути ринку, які потребують першочергового трансформаційного формування та розвитку

Джерело: розроблено автором

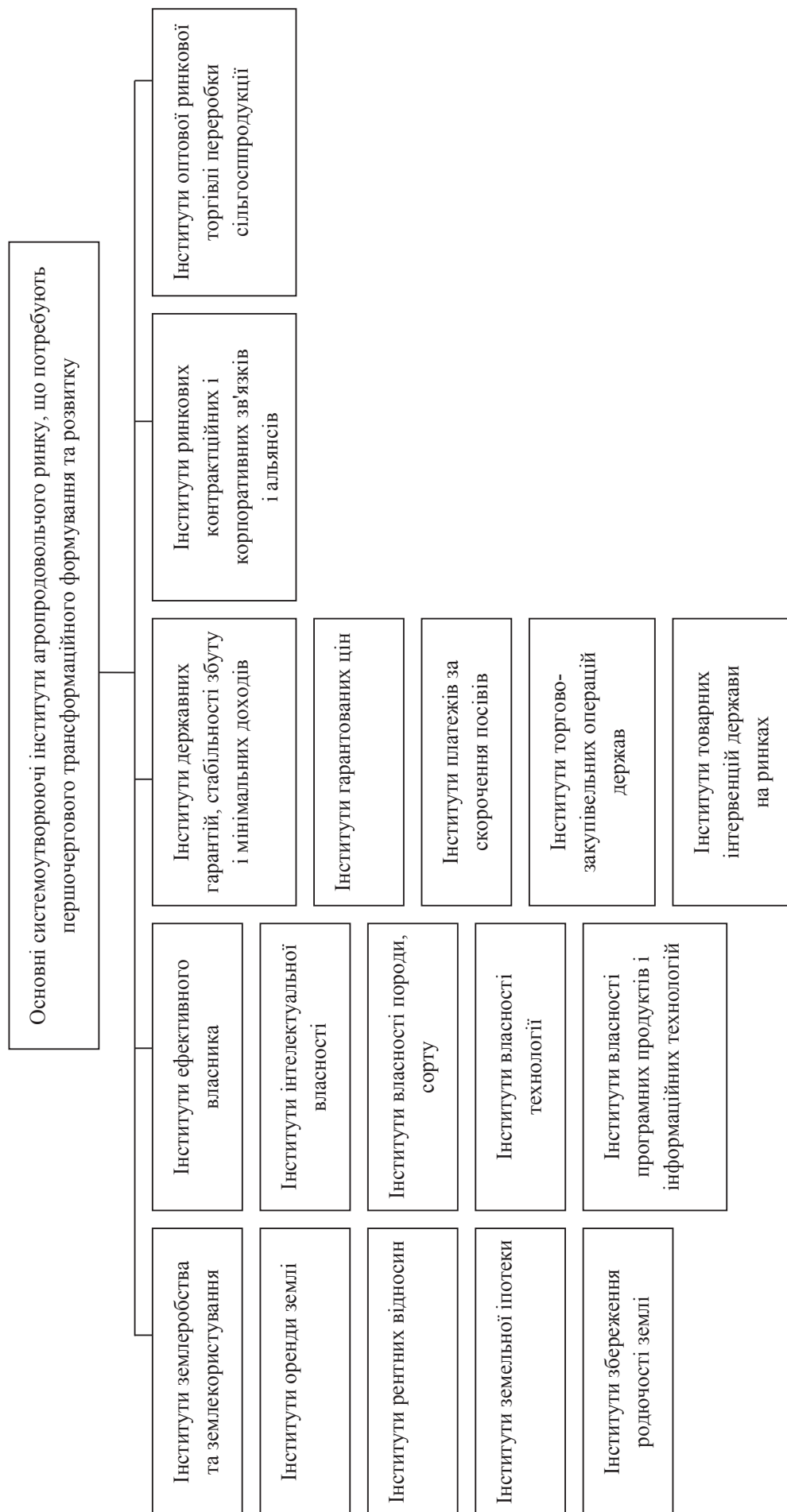

Рис 2. Пріоритетні напрями формування та розвитку основних системоутворюючих інститутів аграрного ринку

Джерело: розроблено автором

у ринкових організаційно-економічних механізмах вона займає одне з провідних місць.

Для досягнення успішного процесу аграрних реформ і забезпечення довгострокового і сталого економічного зростання необхідна модифікація неформальних норм поведінки, легітимізуючих нові закони та правила, які є основою формування нових мотивацій механізмів у суспільстві [5, с. 6].

Найбільш ефективними, як свідчить досвід, є гнучкі інституціональні структури, здатні адаптуватися до нових умов в широкому діапазоні [16, с. 62].

Об'єктивна оцінка інституціональних втрат, надбаних за роки існування командно-адміністративної системи, дозволяє відзначити і низку переваг, пов'язаних насамперед із досягненням населенням країни високого рівня загальної і спеціальної освіти, а також виходом на передові техніко-технологічні рубежі в низці галузей. Нами зроблена спроба оцінки, узагальнення і систематизації інституціональних переваг і понесених втрат за роки існування командної економіки (табл. 1).

Невідповідність технічних і організаційно-технологічних факторів існуючого інституціонального середовища аграрного ринку веде до невпевненості підприємців, що є фактором підвищення витрат за транзакційними операціями. Неадекватна організація і відсутність культури договірних відносин та інших неформальних інститутів приводять до підвищених ризиків у комерції та підприємницькій діяльності.

Таким чином, рішення проблеми інституціональних змін в аграрному секторі передбачає необхідність створення багаторівневої структури та інфраструктури аграрного ринку, що дозволить сформувати ефективного власника і найбільш повно реалізувати дії ринкових механізмів та інститутів.

Концепція інституціоналізму в ринковій економіці є інтерпретацією теорії соціальних зв'язків у суспільстві, представленої у вигляді структури, що складається із впливаючих одна на одну груп, ієрархії відносин між ними, опосередкованих соціальними інститутами [15, с. 8]. Соціальні зв'язки розглядаються як організовані, контрольовані і керовані.

Найбільшу складність у системі інституціональних зв'язків представляють неформальні інститути, тобто неписані правила і професійні кодекси поведінки. Поряд із формалізованими вони існують як внутрішній голос, імператив практичної, а не тільки теоретично орієнтованої

соціальної поведінки, яка здійснюється в напрямі: «не нами придумано і не нам від усього відмовлятися». Найчастіше неформальна інституціоналізація підтримується або послаблюється в процесі соціального спілкування (комунікації). У всіх видах партнерства воно не тільки є самоцінним, а й багато чого зумовлює.

Розгляд сучасного стану найважливіших інститутів аграрного ринку, а також їх ролі в ефективному функціонуванні ринкових механізмів та інструментів зумовило необхідність звернення до гносеологічного коріння традицій, звичаїв, що лежать в основі національного менталітету народів, що населяють Україну.

Ментальність багато в чому визначається природою, кліматом, де ці народи проживають, а також умовами землеробської праці і панівними економічними устроями: природа часто сміється над самими обережними розрахунками: норовливість клімату та ґрунту обманюють скромні очікування.

Основною рисою ментальності є звичка короткої час працювати, надмірно напружено і швидко [4, с. 18].

Особливості традицій та звичаїв у поведінці народів, що населяють Україну, зумовлені багатотіповим існуванням українського селянина в межах такої форми соціальної організації, як сільська громада [12, с. 94]. Громада, виникнувши в дофеодалний час, виступала організацією, яка поєднувала колективний і приватний початок в системі землевладіння.

Українська селянська громада мала низку особливостей розвитку, які полягали в стабілізації і зміцненні обцинних інститутів і широкому використанні зрівняльних переділів землі між її членами в XVII і XVIII століттях [8, с. 17]. Громада здійснювала цілу низку функцій соціального захисту і соціального забезпечення своїх членів. Як зазначають деякі з дослідників [11; 14], розвиток капіталізму в сільському господарстві України не встигав зруйнувати селянської громади, вони навіть в кінці XIX на початку XX століття продовжували існувати [10, с. 95].

Всі ці інституціональні особливості, на наш погляд, необхідно враховувати під час формування ринкових інститутів як на макро-, так і на мікрорівні.

У рамках теорії Р. Коуза виділено інститути, що визначають загальні правила гри на макрорівні, до яких відносяться: юридична система; контр-

Таблиця 1

Інституціональні переваги і втрати, набуті за роки існування командно-адміністративної економіки в нашій країні

Інституціональні втрати періоду соціалізму	Інституціональні переваги, надбані в період функціонування командно-адміністративної системи
<ul style="list-style-type: none"> - втрата традицій та культури ринкових контрактних і субконтрактних відносин, що в перші роки стало причиною існування ринку переважання в основному інтеграційних схем взаємодії його агентів; - втрата звичаїв та традицій, реалізація громадянами прав власності, що стало основною причиною відсутності нині «ефективного власника». Це, в свою чергу, зумовило недостатній контроль з боку власника за менеджментом, що знижує ефективність функціонування асоційованих форм підприємництва; - втрачені і потребують відродження інститути, пов'язані з ефективним використанням землі та відтворенням її родючості. Основними з них є: інститути рентних відносин, оренди землі, земельної іпотеки і т. д.; - втрата ринкових інститутів і механізмів їх реалізації, пов'язаних з впровадженням інноваційних наукоємних технологій. 	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечення загальної грамотності населення, що дозволило вийти в ряді галузей на передові рубежі в області техніки і технології; - в рамках планової економіки сформований ряд організаційних інститутів, що забезпечують ефективне проведення наукових досліджень та впровадження інноваційних технологій, але заснованих на командно-адміністративних засадах. Для ефективного функціонування необхідно їх адаптувати до ринкових умов; - в країні сформована багаторівнева система підготовки та перепідготовки кадрів у ПТУ, технікумах і вищих навчальних закладах. Носіями технологічних знань стали підготовлені фахівці, а самі знання стали передаватися в більшості випадків не в спадщину, а формалізовано; - внаслідок досягнутого високого рівня концентрації виробництва і розмірів підприємств в низці галузей сільського господарства з'явилася можливість впритул наблизитися до світового рівня.

Джерело: складено автором за [16], а також на основі власних напрацювань.

актне право; режим прав власності. До інститутів, що встановлюють правила функціонування і організацію трансакцій на мікрорівні або, за словами Коуза, на рівні інституціональних структур виробництва, відносяться альтернативні варіанти організацій, трансакцій, до яких він відносить: ринки, інтегровані фірми, гібридні контрактні угоди (мережеві організації).

Висновки і пропозиції. Для прискореного процесу соціально-економічних реформ в аграрному секторі нашої країни необхідно сформувати адекватний до історично сформованих умов України стратегічно орієнтований, вертикально-інтегрований та структурно-організований інституціональний простір із силовими лініями структурних пріоритетів господарських комплексів і підкомплексів на рівні країни, регіонів і галузей.

Створення такого інституціонального простору дозволить сформулювати для аграрних підприємців систему стратегічних орієнтирів, ціннісних передумов і гарантій, без яких неможливе упорядкування процесів гармонізації економічних інтересів окремих виробників у рамках АПК по всьому технологічному ланцюжку. Це, в свою чергу, дозволить знизити підприємницькі ризики і, як наслідок, трансакційні витрати.

Створення такого інституціонального простору дозволить сформулювати для аграрних підприємців систему стратегічних орієнтирів, ціннісних передумов і гарантій, без яких неможливе упорядкування процесів гармонізації економічних інтересів окремих виробників у рамках АПК по всьому технологічному ланцюжку. Це, в свою чергу, дозволить знизити підприємницькі ризики і, як наслідок, трансакційні витрати.

Список використаних джерел:

1. Fuller B. Third world School Quality. Current Collapse, Future Potential. *Educational Researcher*. 1989. P. 12–19.
2. Herrstein R. J. Quarterly – Atlantic Monthly. *Educational Researcher*. 1975. № 3. P. 120–135.
3. Гриценко А. А. Ринкові інститути та інфраструктура. *Економічна теорія*. 2008. № 3. С. 53–73.
4. Гайдучський П. І. Формування та розвиток аграрного ринку. *Економіка АПК*. 2004. № 3. С. 4–15.
5. Захарчук О. В. Перспективи залучення інвестицій до агропромислового комплексу. *Збірник наукових праць Вінницького державного аграрного університету*. Гіаніс. Випуск 9. 2001. С. 222–226.
6. Саблук П. Т. Розвиток інституцій удосконалення механізму реформування аграрного сектору економіки. *Економіка АПК*. 2010. № 10. С. 3–11.
7. Coleman J. S. Social capital in the creation of human capital. *American journal of Sociology*. 1988. P. 95–120.
8. Андрійчук В. Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства. *Економіка АПК*. 2013. № 1. С. 3–16.
9. Яременко О. Л. Інститути та економічна свобода господарюючих суб'єктів. *Економічна теорія*. 2007. № 3. С. 56–71.
10. Чухно А. Інституціоналізм: теорія, методологія, значення. *Економіка України*. 2008. № 7. С. 4–12.
11. Lerner J. The syndication of venture capital investments. *Financial Management*. 1994. P. 16–27.
12. Олійник Я. Б. Новий підхід у вищій географічній освіті України // *Вісник Донецького інституту соціальної освіти*. 2011. т. VIII. №7. С. 94–95.
13. Даниленко А. С. Роль земельних ресурсів у розвитку продовольчого ринку в Україні. *Економіка АПК*. 2011. № 3. С. 15–19.
14. Мороз О. Теоретико-методологічні аспекти сучасної парадигми регулювання аграрного ринку. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2004. № 5. С. 16–22.
15. Сухий П. О. Аграрний ринок України: споживчий попит та продовольча безпека України / П. О. Сухий // *Географічні проблеми сталого розвитку: зб. наук. пр.: у 4 т.* 2004. Т.3. С. 86–89.
16. Лопатинський Ю. М. Інституціоналізація транзитивної економіки. *Научные труды ДонНТУ. Серия экономическая*. 2006. Вып. 103-1. С. 229–232.

Однорог М. А.

Научно-исследовательский финансовый институт
Государственное учебно-научное учреждения «Академия финансового управления»
Министерства финансов Украины

СИСТЕМООБРАЗУЮЩИЕ ИННОВАЦИОННЫЕ ИНСТИТУТЫ АГРАРНОГО РЫНКА

Резюме

В статье исследуются системообразующие факторы, определяющие эффективность функционирования аграрного рынка. Представлены результаты мониторинга и анализа формирования институциональной рыночной среды. Предложена модель и приоритетные направления формирования и развития систематизирующих институтов аграрного рынка.

Ключевые слова: институт, институт аграрного рынка, модель и направления формирования институтов рынка, инновации, инновационные институты.

Odnorog M. A.

Scientific-research Financial Institute
State Educational-scientific Institution «Academy of Financial Management»
Ministry of Finance of Ukraine

SYSTEM FORMATING INNOVATIVE INSTITUTES OF AGRARIAN MARKET

Summary

The article examines the strategic factors that determine the efficiency of functioning of agrarian market. The results of monitoring and analysis of the institutional market environment. The proposed model and the priority directions of formation and development of systematizing institutions of the agricultural market.

Key words: Institute, the Institute of agrarian market model and the directions of formation of market institutions, innovations, innovative institutions.